

Konečný, Lubomír

Glosy k problematice románské Olomouce

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. F, Řada uměnovědná. 1986-1987, vol. 35-36, iss. F30-31, pp. [17]-32

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/110980>

Access Date: 01. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

LUBOMÍR KONEČNÝ

GLOSY K PROBLEMATICE ROMÁNSKÉ OLOMOUCE

Od vydání práce V. Richtera „Raněstředověká Olomouc“ roku 1959, která byla první souhrnnou, kriticky založenou studií o nejstarších dějinách města, otevírající pravdu poznání důmyslným a mimořádně erudovaným skloubením písemných a hmotných pramenů na široké filosoficko-uměnovědné základně, prošla problematika dalším názorovým vývojem, podmíněným zejména interpretací stavebněhistorických a archeologických objevů v posledních letech. Tento příspěvek je určitým stanoviskem k některým nově diskutovaným problémům, mj. i z hlediska kritické konfrontace starších závěrů V. Richtera s novějšími, a je zaměřen na tři základní problémy: na románský stavební komplex u dómu, na výklad tzv. Nového hrádka v listině z r. 1213 a konečně na původ vlastního jména Olomouc.¹

I. *K funkci a datování románského stavebního komplexu u dómu.* Jen letmý pohled do nejnovější literatury a probíhajících diskusí ukazuje, že interpretace prošla značně disharmonickým vývojem.² Pokud jde o funkci komplexu, zdá se být nejméně pravděpodobná možnost, že šlo o zeměpanský palác, hájená zejména Smetanou a Rozehnalem.³ Hlavní předpoklad této téze, že předchůdcem baziliky byl nějaký „vlastnický“ (palácový) kostel, snad již z 11. století, je — jak bude ještě poukázáno — neuvážený. Sotva jej lze podpořit nápadem, že jeho předchůdcem mohl být před založením biskupství nijak nedoložený, domněle velkomoravský knížecí dvorec se soukromou svatyní u sv. Petra na Předhradí.⁴ Konečně takové „vlastnické“ kostely v moravských hradištích přemyslovského typu neznáme a jejich existence v naší předrománské a raněrománské architektuře je jen hypotetická.⁵ Zásadní otázkou tedy je, šlo-li o palác biskupský.

---

¹ Příspěvek byl ve zkrácené formě přednesen v diskusi na XVII. celostátní konferenci středověké archeologie (dále CKSA) v Olomouci v r. 1985.

² Srov. sborník *Historická Olomouc a její současné problémy*. Praha 1979.

³ Smetana R. 1979: *Dvě poznámky k otázce stáří olomouckého románského paláce*. In: (viz pozn. 2), s. 79 n.; Rozehnal A. 1979: *Vznik a zánik románského přemyslovského paláce v Olomouci*. In: (viz pozn. 2), s. 21 n.

⁴ Hlobil I. — Michna P. — Tognier M. 1984: *Olomouc*. Praha, s. 18 n.

⁵ Srov. Konečný L. 1978: *Emporové rotundy s válcovou věží*. *Umění* 26, s. 389, 398;

k čemuž se kloní dnes již většina badatelů, nebo o kapitulní budovu, jak míní zejména A. Merhautová, která vidí v severní palácové budově patrový refektář s auditoriem a přízemní cellarium s kuchyní, a v její východní části dokonce kapli.⁶ Sám se domnívám, že lze přijmout v zásadě již Richterovo určení komplexu jako biskupského paláce s částmi určenými kapitule, které lze lokalizovat především do východního křídla. Větší shody bylo dosaženo v předatování vzniku palácového komplexu již před polovinu 12. století, s přímou stavbou na rok 1141, kdy došlo — jak objevil J. Bistřický⁷ — k dokončení stavby baziliky sv. Václava. K pozdněrománské klasifikaci Richterové a Menclové se přiklonili pouze I. Neumann a R. Chadraba.⁸ Uměleckohistorické datování paláce nelze ovšem založit jen na mechanickém shromažďování formálních analogií jednotlivých motivů plastické výzdoby oken, jak se o to pokouší zejména D. Líbal.⁹ Je nutno zásadně přihlídnout také k výtvarným principům díla samotného v rámci celkového vývoje románské architektonické plastiky. V tomto smyslu dostatečně jasně postřehl I. Neumann, že určující je zde snaha po odhmotnění. adice konstrukční a dekorativní části článku, tedy především způsob práce a přístup ke ztvárnění jednotlivých prvků. Lze plně souhlasit s Neumannovým závěrem o slohově značně pokročilém pojetí, příznačném promodelovaností při uvědomělém rozlišení konstrukčních a výzdobných elementů, což odpovídá dynamickému pozdně slohovému projevu, adekvátnímu počátku 13. věku. Na silně optickou promodelovanost hmoty ostatně upozornil již Richter.

K pozdněrománskému datování lze přispět i analýzou geometrického prvku smyčkovité, zalomené a dvojnásobně prožlabené plastické pásky, která jakoby šlehačkovitě kaširuje některé náběžníky olomouckých palácových oken a tím vytváří dvojvrstevnatost ornamentu (obr. 1, 2). Jak poukázala již D. Menclová,¹⁰ jde o prvek normandského původu, který se ve Špýru nevyskytuje a který se vyvinul z tzv. „godrons“ — plastického motivu, jehož se v Normandii používalo na přelomu 11. a 12. století k převodu krychlových hlavic ve válec. Důležité ve vztahu k Olomouci je, že se tento prvek vyskytuje v Německu zřídka,¹¹ avšak proniká do Podunají. Zde se „Faltmotiv“ objevuje vedle jiných normandských prvků v bavorském prostředí zcela cizorodě a ojediněle u hlavic křížové chodby skotského kláštera sv. Jakuba v Řezně, stavěné v době opata Řehoře (1150—93), a ještě kolem r. 1184 nedokončené.¹² Na zdejších hlavicích se sou-

Konečný L. 1986: *Poznámka k urbanismu slovanských ústředí*. In: Sborník 25 let památkové péče a ochrany přírody v Jihomoravském kraji (v tisku).

⁶ Referát A. Merhautové na XVII. CKSA v Olomouci 1985. Nálezové okolnosti navštěvují spíše tomu, že ve východní části paláce se nacházel přinejmenším již kolem poloviny 13. století prevel, společný paláci i kapitulnímu křídlu.

⁷ Bistřický J. 1979: *Předběžná zpráva o rukopisu Zdikova pontifikátu*. In: (viz pozn. 2), s. 55 n.

⁸ Neumann I. 1979: *Poznámky k románskému architektonickému sochařství v Olomouci*. In: (viz pozn. 2), s. 71 n.; Chadraba R. 1983: *K diskusi o románském paláci při olomouckém dómu*. In: Středisko — sborník vlastivědné společnosti muzejní v Olomouci 7. s. 69 n. Srov. též Neumann I. 1973: *Pozdně románská architektonická plastika v Olomouci*. In: Sborník památkové péče v Severomoravském kraji 2, s. 13 n.

⁹ Líbal D. 1979: *Výtvarné a časové zařazení oken románského přemyslovského paláce v Olomouci*. In: (viz pozn. 2), s. 59 n. a jeho referát na XVII. CKSA v Olomouci 1985.

¹⁰ Osobní konzultace autora.

¹¹ Na porýnské analogie normandského pletencového motivu z doby kolem r. 1170 upozornil Richter V. 1959: *Raněstředověká Olomouc*. Praha, s. 103 n.

časné již rozkládá ve smyčkovitý ornament dvojité či dvojité prožlabené pásky,¹³ aplikované i samostatně na portále klášterního kostela¹⁴ jako páskový pletencový ornament z proplétaných stuhových oválů, vytvářejících dojem zlomeného oblouku. Pod přímým vlivem skotského kláštera v Řezně objevuje se pak normanský „Faltmotiv“ s dvojité konturovanou průběžnou smyčkovitou páskou na hlavicích portálu rakouského karneru v Deutsch Altenburgu (2. čtvrtina 13. století)¹⁵ a v čisté ornamentní formě na pozdněrománských rakouských karnech v Mödlingu a Tullnu (oba kolem poloviny 13. století). i jinde v rakouském Podunají, spolu s dalšími francouzskými motivy, až do poloviny 13. století.¹⁶ Příznačné pro genezi dekoru dvojité prožlabené smyčkovité stuhy je, že k její podunajské aplikaci jako samostatného ornamentálního prvku došlo až v průběhu pozdního vývoje románského slohu. V takto abstrahované formě, jako povrchový dekor překrývající jádro, byla aplikována i na olomouckých náběžnicích.

Další nepřímou podporou pozdněrománského datování olomouckého paláce se jeví z hlediska nových poznatků¹⁷ fragmenty, nalezené na hradě Melice u Vyškova, které jsou téměř identické s okny olomouckého paláce a nepochybně tedy dílem stejné stavební huti. Je jisté, že tyto fragmenty byly na Melici upotřebeny sekundárně a dostaly se sem spolu s jinými fragmenty nestejněho stáří v době výstavby hradu, tj. před rokem 1339, kdy je hrad poprvé připomínán. Byly sem s největší pravděpodobností přeneseny od rotundy v sousední Pustiměři, při níž stával dvorec olomouckých biskupů, v němž byla roku 1243 konána biskupská synoda. Protože není dokladu, že by se Pustiměř dostala do majetku biskupství dříve než v 1. třetině 13. věku (r. 1141 se neuvádí mezi církevními statky, neboť — pokud vůbec existovala — byla zeměpanská), byl zřejmým budovatelem tamějšího dvorce biskup Robert, z jehož závěti je také zřejmá přímá biskupova feudální držba rotundy. Právě ve třicátých letech 14. století, kdy byl hrad Melice stavěn jako nové ústředí biskupského velkostatku namísto Pustiměře, byl starý biskupský dvorec u rotundy rušen ve prospěch kláštera benediktinek, zakládaného biskupem Janem Volkem v letech 1333 až 1340 (do něhož byla rotunda pojata jako klášterní kaple) a ve prospěch nového farního a klášterního kostela sv. Jakuba, stávajícího s největší pravděpodobností jižně od rotundy.

A. Merhautová a J. Bistřícký uvedli do odborné literatury předpoklad, že Zdíkem založená kapitula u chrámu sv. Václava byla organizována již na důsledných principech vitae communis.¹⁸ Tento předpoklad, opodstatněný urči-

¹² Dehio G. 1925: *Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler III*, s. 438 n. Celá novostavba bývá v literatuře kladena do doby kolem r. 1180.

¹³ Donin R. 1915: *Romanische Portale in Niederösterreich*. Jahrbuch d. Kunsthist. Institutus f. Denkmalpflege 9, obr. 54a, s. 48.

¹⁴ Karlinger H. 1938: *Im Raum der oberen Donau*, obr. 12.

¹⁵ Donin R. 1915, s. 46 n., 48, obr. 53.

¹⁶ Například portál v St. Ják (polovina 13. století), portály v Millstattu, klasifikované jako normanské vliv zprostředkovaný sv. Jakubem v Řezně. Srov. Novotný F. 1930: *Romanische Bauplastik in Österreich*, s. 67, obr. 44, 45, 51.

¹⁷ Konečný L. 1986: *Stavebně historický a archeologický průzkum rotundy sv. Pantaleona v Pustiměři 1977—1978*. In: *Archaeologia historica* 11 (v tisku).

¹⁸ Merhautová A. 1979: *K poslání a datování budovy na severní straně svatováclavské baziliky v Olomouci*. In: (viz pozn. 2), s. 67 n.; Bistřícký J.: Zápis z jednání odborné komise 23. 10. 1980, s. 4; Bistřícký J. 1983: *Pisemnosti olomouckého biskupa J. Zdíka*. SAP 33, s. 32 n. a jeho referát na XVII. CKSA v Olomouci 1985.

tými církevními tendencemi (zejména reformním programem papeže Řehoře VII. o mravní povznesení kněžstva), které — jak se zdá — našly ohlas u samotného Zdíka, nebyl však dosud pro olomouckou kapitolu (ani pro pražskou a vyšehradskou) bezpečně prokázán, a to právě v otázce společného bydlení kanovníků.¹⁹ Domnělá sekularizace olomoucké kapituly po požáru r. 1204 je tedy obrazem toho, co mohlo být, méně jistě však toho, co skutečně bylo. V historické literatuře bylo poukázáno na to, že Zdíková církevní reformační činnost včetně získání imunitních výsad nebyla za jeho života důsledně prakticky realizována. Šlo spíše o vítězství zásady než praxe, která se velmi těžce prosazovala ještě v další etapě snah o vymanění církve z područí světské moci na počátku 13. století.²⁰ O předčasnosti Zdikem prosazovaných církevně kanonických zásad pro poměry v Čechách a na Moravě nezapochoval ani V. Novotný.²¹ O úrovni nejvyššího domácího duchovenstva a křesťanství vůbec svědčí dost výmluvně pramenný materiál k vizitaci papežského legáta Guida r. 1143. Měla-li být nová olomoucká kapitula od r. 1141 v činnosti s předpokládaným klášterním způsobem života, sotva by o dva roky později musel kardinál Guido suspendovat zdejšího děkana Tomáše a kanovníka scholastika Milhosta pro nemravnost. Že to nebyla jen otázka Zdíkovy nepřítomnosti v Olomouci, jak se soudí, dokládají také obdobné kardinálovy zásahy v pražské kapitule. Jejich děkanové, probošti a kanovníci byli prostě ženatí nebo žili v konkubinátě, někdy i s více ženami, bujelo laictví, svatokupectví a obžerství.²² Za těchto okolností není divu, že Zdíková pozice byla následkem odporu duchovních i světských kruhů proti jeho reformačním snahám nezáviděníhodná. Neshody ho podněcovaly k tomu, že často dlouhodobě opouštěl z vlastní iniciativy i z donucení svoji diecézi, kde mu brněnský úředník nepovolil ani stavbu kostela v Blansku.

Sotva co na této Zdíkově situaci mohl změnit vcelku indiferentní, popřípadě i příznivý postoj olomouckých knížat, z nichž od Václava dostal r. 1130 nedostavěný kostelík k vybudování nového biskupského chrámu, přičemž není jisté, zda se tato stavba vůbec nacházela přímo v areálu tehdejšího hradště.²³ Zdá se,

¹⁹ Jak ozřejmil Bistřický J. 1979, s. 57, pozn. 14, termín „monasterium“ znamenal v soudobých pramenech kostel a nikoli kapitolu. V tomto smyslu je třeba chápat i zprávu hradištsko-opatovických análů k r. 1142 o vypálení chrámu kanovníků a jeptišek v Praze (Monasteria canonicorum et monialium). O společném bydlení pražské i vyšehradské kapituly ve 12. století nemáme písemných ani hmotných dokladů. Sloužilo-li „claustrum“ vyšehradského kapitulního kostela, doložené k l. 1128, 1130 a 1140, také k bydlení kanovníků, není jisté. Novotný V. 1913: *České dějiny I/2*. Praha, s. 605, například rozbořením pramenů k Vyšehradu z l. 1129—30 dovedl, že Soběslav při zvelebení vyšehradského kostela „přestavěl domy kanovníků“.

²⁰ Srov. Medek V. 1982: *Cesta české a moravské církve*; Alberti P. 1934: *Dějiny papežů III*. Přerov, s. 125 aj.; srov. pozn. 33.

²¹ Novotný V. 1913, s. 792.

²² V papežském listu knížeti Vladislavovi r. 1146, který je reakcí na Guidovu vizitační zprávu, se uvádí: „Tvou zbožnost chválíme, ač tamější lid je oddán hříšnému a zastaralému zvyku přílišného pití a opilství“ (potationi et ebrietati). Příznačné pro domácí poměry bylo, že ještě r. 1197 svěcení kněží v Praze málem utloukl papežského legáta, když po nich požadoval celibát. Ještě r. 1239, před rezignací biskupa Roberta, byla v Olomouci provedena kanonická vizitace, přičemž byli zbaveni svých úřadů kapitulní děkan a několik kanovníků.

²³ Podle zjištěného průběhu valu přemyslovského hradště na dómském návrší není vyloučeno, že východní část dnešního hradního areálu — původně opyš ostrožny, na níž kníže Svatopluk založil kostelík — nebyla jeho součástí (srov. Dohnal V. 1985:

že o společném bydlení olomouckých kanovníků lze uvažovat se značným předstíráním. K projektu společného bydlení asi nebyly okamžitě vytvořeny reálné podmínky a proto se Zdik snažil zavést aspoň zčásti společný život kanovníků.²⁴ Lze proto Zdíkova svatováclavskou kapitulou chápat především institucionálně. Ostatně polovinu jejích členů tvořili arcijáhnové, kteří v Olomouci ani trvale nesídlili. Je třeba se pozastavit i nad tím, že věrohodný předpoklad existence kanovníckých obydlí na olomouckém Předhradí již před 13. stoletím (kdy jsou zde bezpečně doložena) nebyl nijak oslaben. Naopak, z listiny z r. 1207 (CDB II č. 66) nepřímou plyne, že tam kanovníci již dříve bydleli. Důvodem navrhovaného přenesení biskupství zpět ke sv. Petru nebyla totiž domnělá neobyvatelnost kapituly po požáru r. 1204, nýbrž — jak se v listině výslovně uvádí — nedávná výstavba pozdněrománského hradu (munitio), jehož obvodová hradba uzavřela katedrálu (et eandem ecclesiam muri ambitu circumclusit), což znemožnilo kanovníkům volný přístup ke kostelu (tj. tradiční přístup z Předhradí). Taková situace nebyla ovšem nijak výjimečná, jak dokazuje téměř soudobá analogie u bratislavského hradu, z jehož areálu bylo nepochybně po výstavbě pozdněrománského hradu přeneseno tamější významné proboštství sv. Salvátora do burgu, tj. podhradí (extra munitionem), čímž vyhověl papež žádosti krále, který měl obavy z nebezpečí spojeného s příchodem množství lidu do hradu k bohoslužbám. Proto také poslal bratislavský probošt papeži suppliku, aby i kostel mohl být z hradu přemístěn, neboť se tam kanovníci těžko dostávali. R. 1221 papež odsouhlasil, aby „Posoniensis ecclesia in munitione castri Posoniensis“ byl přeložen „in burgum eiusdem castri“.²⁵ Tam, kde zaujala pozdněrománská přestavba hradu i bývalé předhradí s velkofarními kostely břešlavských hradišť (např. Znojmo, Bítov), staly se tyto svatyně hradními kaplemi.

Nezbytné, zejména shromažďovací prostory, jako například refektář, ovšem kapitula při olomouckém dómu nepochybně měla, a to zřejmě již od dob svých počátků. Lze je lokalizovat do východního křídla románského komplexu (prostory vikářské a kanovické sakristie), jehož stavebněhistorický a archeologický průzkum bohužel nebyl dosud v potřebné míře proveden. V návaznosti na starší výzkumy J. Sokola a O. Pechové uvažuje I. Hlobil,²⁶ že původní šíře tohoto traktu (resp. jižní, vikářské sakristie) byla podmíněna širším polem klenebních pasů baziliky před presbytářem (jiz Richter poznal, že východní zeď románské sakristie navazuje na čáru západní zdi krypty a na přepokládané uzavření severní vedlejší lodi), což by nevylučovalo, že jde o relativně nejstarší část celého komplexu severně od baziliky, jíž byla relativně mladší stavba severního paláce determinována.²⁷ Mohla by na to ukazovat i půdorysně a výš-

Raněstředověké osídlení a počátky hradu v Olomouci. Časopis Slezského muzea (B) 34, s. 97 n.). Této situaci by neodporoval ani výklad listiny z r. 1207 (CDB II, č. 66) o Zdíkově přenesení biskupského kostela na jakýsi „monticulus“ ležící „infra menia civitatis“, avšak teprve později obklopený hradbou (muri ambitu circumclusit), tj. pozdněrománského hradu, do něhož byl dodatečně pojat.

²⁴ Srov. Medek V. 1971: *Osudy moravské církve do konce 14. věku I*, s. 66.

²⁵ Srov. Dvořák P. 1978: *Odkryté dějiny (Předveká Bratislava)*.

²⁶ Hlobil I. 1984: *K vývoji a současnému stavu poznání přemyslovského paláce v Olomouci*. Umění 32, s. 196 n.

²⁷ Osnovu pozdněrománské baziliky lze rekonstruovat podle dosud nepublikovaných nálezu základů opěrných pilířů z doby Robertovy přestavby. Zjištění stavební spáry mezi

kově neorganická návaznost tohoto křídla na objekt severního paláce, patrná zejména v jeho východní, v severní fasádě odstoupené prostoře. Celé východní křídlo prodělalo ovšem kolem poloviny 13. století nebo těsně před ní evidentní raněgotickou adaptaci s patrovou nadstavbou, v rámci níž bylo napojeno na východní část paláce dvěma úzkými, valeně sklenutými chodbičkami, situovanými nad sebou.

Vzniku paláce až současně s pozdněrománskou přestavbou hradu (1204—07) by nasvědčovaly i archeologické sondy odkryté v r. 1980. Ukázaly, že severní a zejména severozápadní část paláce byla založena již mimo okraj pohřebiště u baziliky, a to do svahu (vně nejnověji zjištěného průběhu staršího hradištního valu), podobně jako asi i pozdněrománský válcový donjon a pravoúhle zalomená zeď mezi ním a nárožím paláce. Hluboko založené zdivo paláce proto v těchto místech jevílo známky licování a postrádalo předzákladový charakter. Nebylo totiž kladeno do základové rýhy, jak se domnívá V. Dohnal,²⁸ nýbrž bylo zasypáno primární navázkou. To se týká i západní zdi paláce, tj. prostoru jeho hlavního, přímého vstupu od západu. Podle toho vznikl palác až při doatečném rozšiřování prostoru pohřebiště u baziliky v rámci pozdněrománské přestavby hradu, jejíž se stal vlastně součástí. Těmto závěrům by neodporovalo ani nejnovější zjištění základů opěráků z doby přestavby biskupa Roberta po požáru r. 1204 při severní stěně baziliky,²⁹ což nevylučuje i samotný původ této zčásti dochované románské stěny z doby Robertovy. Tomu by odpovídala i nejnověji opět potvrzená³⁰ původnost románského vchodu v patře chodbového přechodu od paláce do severní věže baziliky.

Teprve s vyměření olomouckých Přemyslovců (r. 1200) se vytvořily optimální podmínky k zásadní přeměně zdejšího hradu v převážně církevní, resp. biskupský. Tato okolnost se právě nyní (nikoliv již v době Zdíkové) mohla projevit architektonickou převahou residenčního biskupského a kapitulního komplexu nad stavbami světskými, a to jak co do rozlohy, tak i kvality výstavby.³¹ Nelze vyloučit, že právě s touto stavební činností a Robertovou opravou chrámu, o níž jsme informováni výslovně, souviselo zřízení kapitulního proboštství (v letech 1202—06)³² a nové královské udělení imunitních výsad a svobod majetkům biskupství a kapituly, potvrzené papežem r. 1207, včetně

bazilikou a jižní sakristií nejsou pro datování vzniku východního křídla komplexu rozhodující. Jak upozornil Hlobil, lze usuzovat z tloušťky západní zdi jižní sakristie (180 cm oproti šíři zdiva paláce 105 cm), že toto zdivo bylo při pozdněrománské adaptaci předplentováno.

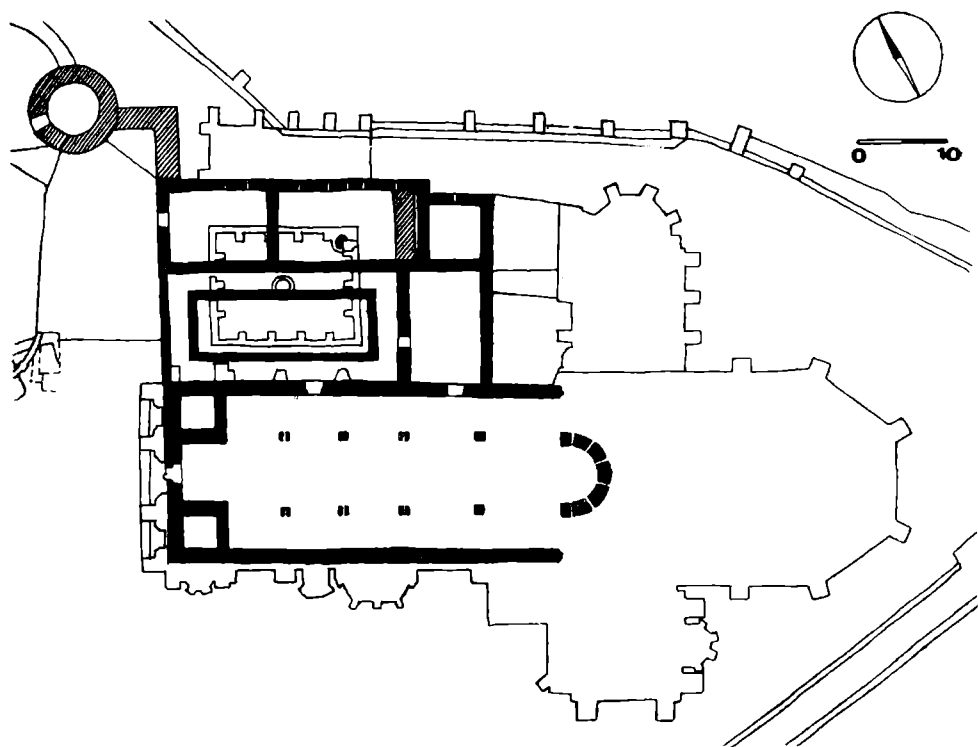
²⁸ Osobní účast autora. Srov. Dohnal V. 1980: *Zpráva o hlavních výsledcích 5. etapy* . . . , s. 5; Zápis z odborné komise 23. 10. 1980, s. 5.

²⁹ Zápis z komise konané v r. 1985 k archeologickému výzkumu dómského návrší.

³⁰ Referát A. Rozehnal na XVII. CKSA v Olomouci 1985.

³¹ Posledním olomouckým Přemyslovcem byl syn knížete Břetislava Sigfrid, který se stal olomouckým kanovníkem. Jak víme z jeho sporů s biskupem Robertem, projednávaných u papežské kurie, kde vystupoval jako biskupův mravokárce, byl zvolen kapitulním děkanem a požíval mnohé výhody. Měl styky s králem, nemusel se zdržovat v Olomouci a podřízenost svému biskupu nepotvrdil přísahou, nýbrž jen podáním ruky. Snad byl původně předurčen stát se olomouckým biskupem a soustředit tak ve svých rukou v Olomouci světskou i církevní moc, podobně, jako se to podařilo na sklonku 12. věku v Praze Jindřichu Břetislavovi.

³² Proboštství mělo tedy i funkci, jakou předpokládá Bistřický u proboštství sv. Václava, dočasně zřízeného v l. 1131—41, tj. správu kostela sv. Václava a přilehlých objektů kapituly.

I. Olomouc. Schematický půdorys areálu baziliky s románským komplexem (černě). Podle V. Dohnala, 1984.

exempce při opravě hradů.³³ Proboštvství bylo určeno ke správě kapituly, jejich členů a majetku (srov. též Robertovo ustanovení kanovníckých prebend), současně ale také spojeno s úřadem moravského kancléřství, vykonávaným převážně vzdělaným duchovenstvem (podobně v Čechách byl úřad nejvyššího kancléře spojen už od r. 1125 s úřadem probošta vyšehradské kapituly). V počátcích Robertova episkopátu došlo tedy k výraznější konstituci olomoucké kapituly.³⁴

Dosavadní archeologický průzkum olomouckého hradu nesplnil očekávání již proto, že nepřinesl exaktní, podrobné a nezávislé vyhodnocení nálezové situace. Své výsledky naopak přizpůsobuje historickým kombinacím, zejména pak přímě letopočtu 1141, kdy Zdik dle Vincencia svatováclavskou katedrálu „ad unguem honorifice perduxit“. Autor výzkumu nakonec předkládá k víře, že sotva dostavěný palác byl vzápětí (dostavbou ambitu) k tomuto datu kopernikánsky přeměněn v kapitulní dům. Neubráníme se dojmu, že nemá jasnou představu o vykopávkách a zjevně o ni ani neusiluje. Připouští, že pohřebiště zjištěné v rajsském dvorku může příslušet k bazilice svěcené r. 1131, současně však tvrdí, že pochází ze 2. poloviny 11. století.³⁵ Po provedeném výzkumu není jisté ani stáří a trvání zjištěného valu, ačkoliv překrýval (blíže nedokumentovaný) sídelní horizont, nehledě k tomu, že k dispozici musela být celá řada srovnávacích vertikálně stratigrafických pozorování. Autoru také není metodicky jasné, že datování zjištěného pohřebiště kolem baziliky nelze založit na náhodném nálezu mince Spytihněva II. v navázce, do níž byly hroby zapuštěny.

Byl-li biskupský kostel podle listiny z r. 1207 přenesen r. 1131 na jakýsi pahorek (in quendam monticulum situm infra menia civitatis), souvisí navázka se zapuštěnými hroby nejspíše s potřebným vyrovnáním terénu skalnatého opyše ostrožny při zakládání baziliky r. 1131, kterou zjištěné pohřby respektují.³⁶ Přitom je nutno vyrovnat se s otázkou místního předchůdce baziliky bez planého hypotetizování. Kostelík na opyši, darovaný jako nedokončená stavba knížetem Václavem před jeho smrtí Zdikovi, byl založen dle jasných údajů samého Zdika knížetem Svatoplukem před jeho odchodem z Olomouce na pražský trůn (1107), a nikoliv dříve, jak se připouští.³⁷ O povaze této svatyně, která sotva měla již bazilikální charakter a byla — jak se zdá — situována vně původního hradiště, vypovídá již samotná okolnost, že se její nedokončené stavby ujal až Svatoplukův syn Václav po svém nastolení v Olomouci r. 1126, a nikoliv již jeho strýc Ota II., o němž v této souvislosti prameny nápadně mlčí. Je totiž známo, že realizace votivních fundací byla v raném středověku chápána závazně a přecházela v případě předčasné smrti z rodičů na přímé potomky. Je proto třeba dát za pravdu mínění Nešporovu a Novotného,

33 Královské obnovení výsad a svobod olomouckého kostela potvrzené papežem r. 1207 dokládá, jak nepatrné byly praktické výdobytky imunity získané Zdíkem po r. 1146.

34 Srov. Hrabová D. 1964: *Ekonomika feudální državy olomouckého biskupství ve 2. polovině 13. století*. Praha, s. 34 n.

35 Dohnal V. 1981: *Mladohradištní pohřebiště na Olomoucku*. Archeologické rozhledy 33, s. 258 n.; srov. také Dohnal V. 1980.

36 Existenci zdejšího opyše ostrožny potvrzuje i zjištěný průběh skalního podloží, výrazně stoupajícího k severovýchodní části dómu.

37 ... beati Vace zlai martiris ecclesiam quam in predicta civitate pater eius fundaverat, sed morte prepeditus imperfectam reliquerat (CDM I, č. 231).

že Svatopluk založil a zbožně nadal kostel z důvodů votivních.³⁸ Tím také padají hypotézy o „vlastnické“ (palácové) povaze svatyně, nehledě k jejímu situování.³⁹ Nic také přímo nenasvědčuje tomu, že by kolem této původní, nedokončené fundace existovalo již v 1. třetině 12. století nebo dokonce ještě dříve pohřebiště.⁴⁰ Bazilikální koncepce s dvouvěžovým průčelím přísluší nepochybně teprve Zdikové účelově motivované stavbě; v předchozí době by byla i z uměleckohistorických důvodů v naší románské architektuře předčasná. Patrocinia sv. Václava a Vojtěcha (svěcení krypty zaznamenané olomouckým nekrologiem kolem r. 1136) souvisí spíše s renesancí kultu obou světců jakožto zemských patronů po r. 1126,⁴¹ tedy až s druhým fundátorem — knížetem Václavem. Bylo-li jen v prostoru rajskeho dvora odkryto 36 pohřbů z doby před výstavbou paláce a ambitu (nehledě k četnějším antropologicky identifikovaným kosterním pozůstatkům), z nichž 3 byly ve vzájemné superpozici, sotva mohlo být pohřebiště respektující baziliku starší než její založení, nebo z desetiletí před r. 1141, kdy mělo dojít k předpokládanému dokončení stavby paláce a ambitu, porušujících hroby. Zjištěná intenzita a superpozice pohřbívání bez milodarů kolem baziliky dovoluje tedy předpokládat trvání pohřebiště ještě ve 2. polovině 12. století.

Z hlediska hypotéz o starším původu paláce není uspokojivě vysvětlena ani otázka jeho zániku. Adaptace východní části paláce při přestavbě východního traktu komplexu kolem či těsně před polovinou 13. století (datovaná portálkem s diamantovaným ostěním v patře), při níž vznikla chodbička se štěrbinovým osvětlovacím a větracím okénkem z přilehlého východního traktu, na niž upozornil I. Hlobil,⁴² není ještě dokladem tehdejšího odbourání jižní stěny paláce. Muselo by se také vysvětlit, jakému osudu by takové torzo bylo vedle opravené baziliky až do 14. století ponecháno. Znamenal-li požár r. 1204 funkční konec stavby, lze také předpokládat, že by se po něm na zdivu zachovaly evidentnější stopy. Důkazem zpusnutí a volného zpřístupnění paláce nejsou ani epigrafické nálezy na ostění oken, pocházející podle předběžného zkoumání z pokročilého 13. století.⁴³ I s ohledem na další diskutované aspekty neexistují přesvědčivé doklady stavebně funkčního úpadku objektu dříve, než po požáru r. 1265, což lze ostatně z hlediska vývoje progresivnějšího stavebního slohu i pro nedostatek stavebního místa na hradě připustit. Lze však mluvit k tomuto datu o jeho zániku?

38 Nešpor V. 1936: *Dějiny Olomouce*. Brno; Novotný V. 1913, s. 462. Kniže Václav také daroval klášteru Hradisku trhovou ves Kyjov „pro remedio animae patru sui“ (CDB I, č. 110).

39 Srov. pozn. 23. Kniže Václav, označený ve 14. století jako „fundator huius ecclesie“, pohřbený r. 1130 „in medio ecclesie“, mohl být uložen ještě do prostoru původní svatyně, pojaté nejspíše do východní části zakládané baziliky.

40 Pohřby jsou uloženy k bazilice. Kdyby pohřebiště pocházelo již z 2. poloviny 11. století, očekávali bychom zde příznačné esovitě záušnice, které tehdy nechyběly ani na pohřebišťích knížecího prostředí.

41 Srov. mytickou úlohu sv. Václava a Vojtěcha v bitvě u Chlumce 1126, nalezení ostatků sv. Vojtěcha v Hnězdně 1127, obnovu hrobu sv. Václava 1129.

42 Hlobil I. 1984, s. 198.

43 Epigrafické doklady mohly vzniknout například po raněgotickém spojení paláce s kapitulním křídlem, sloužícím asi i k účelům zdejší katedrální školy. Obnovená činnost olomoucké scholasterie, úzce související s kapitulou, je doložena od r. 1253 scholastikem Konrádem, který byl sekretářem biskupa.

II. *Olomoucký „Nový hrádek“*. K problematice výkladu a lokalizace této lokality nejnoveji přispěl J. Bistrický.⁴⁴ Reinterpretuje Richterovu tézi v tom smyslu, že k novému hrádku (1213) lze vztáhnout ještě další listiny z let 1233, 1239 a 1251, v nichž je uveden hrad (castrum) Hrádek. Hrádek, a z kombinace písemných pramenů dovozuje, že Nový hrádek, resp. Hrádek byl jakýmsi markraběcím obydlím, nahrazujícím po r. 1204 starý knížecí palác a jehož funkcí bylo zároveň chránit předpokládaný přístup do předhradí od východu. Současně s Hrádkem koexistoval podle Bistrického vlastní hrad jakožto sídlo zeměpanské provinciální správy. Podobně Smetana vidí Nový hrádek jako nějakou „náhradní městskou forifikaci u Hradské brány“.⁴⁵

Proti uvedeným výkladům lze ovšem vznést závažné námitky, a to nejen z hlediska konfrontace s hmotnými prameny. Sotva lze přijmout ztotožnění termínu Nový hrádek s jedinou stavbou takového druhu, jakou by bylo v této době domnělé markraběcí obydlí, a předpoklad koexistence Hrádku a hradu v Olomouci. Ostatně není takové markraběcí obydlí na okraji Předhradí doloženo, tím méně mohlo sloužit k ochraně cesty od Hradské brány, neboť tato v predměstské době ještě neexistovala, jak již zdůvodněně vyšetřil V. Richter.⁴⁶ Argumentace V. Dohnala pro existenci této cesty již v době predměstské, ignorující Richterovy poznatky, je neporozumněním olomoucké předlokační aglomeraci.⁴⁷ Bistrického výklad Nového hrádku je zjevně založen na jeho vlastní teorii o původní funkci Předhradí jako kupecko-řemeslnického sídliště s tržištěm, jakéhosi olomouckého Ungeltu (!).⁴⁸ Ta je ovšem z hlediska kritického rozboru předlokační aglomerace nepodloženou konstrukcí, založenou na axiomu sekularizace kapituly r. 1204 a následného „vytlačení“ domnělého původního osídlení na Předhradí „rozpínavosti“ církevních institucí. Vždyť již samotné příznačné situování velkokřehkých kostelů na opevněných předhradích moravských přemyslovských hradišť něco vypovídá o původní funkci těchto předhradí, která jsou situována právě mimo průběh dálkových komunikací a tržišního podhradí, na „slepých“ přístupech k hradištním ostrožnám. Ani v Olomouci nebyla situace jiná, takže předpoklad kontinuity církevních institucí na Předhradí je zde oprávněný. U staroslovanských předhradí byla ovšem situace jiná, velkomoravské hradiště však v Olomouci doloženo není a ani domněnku o velkomoravském dvorci s vlastnickým kostelem na zdejším Předhradí⁴⁹ nelze nijak prokázat. Budiž rovněž podotknuto, že Richter neztotožnil Nový hrádek ani s kanovníckým domem, ani s purkrabstvím, jak mylně uvádí Bistrický.⁵⁰ Nýbrž s prostorem olomouckého hradu, vymezeným pozdněrománskou fortifikací. Termínem Nový hrádek by v Olomouci bylo možné chápat jedině pozdněrománský hrad, doložený v listině z r. 1207, jehož součástí byl v jádře stávající válcový donjon. Podobným, ale ještě mohutnějším válcovým donjonem z 1. poloviny 13. století byl vybaven rovněž břeclavský přemyslovský hrad při

⁴⁴ Bistrický J. 1979: *Dva příspěvky k dějinám Olomouce*. In: Sborník památkové péče v Severomoravském kraji 4, s. 109 n.

⁴⁵ Smetana R. 1979, s. 83.

⁴⁶ Richter V. 1959, s. 63 n., 126 n.

⁴⁷ Dohnal V. 1985, s. 97 n.

⁴⁸ Bistrický J. 1979: *Několik poznámek ke genezi města Olomouce*. In: (viz pozn. 2), s. 7 n.; Bistrický J. 1979, s. 118 n.

⁴⁹ Hlobil I. — Michna P. — Tognier M. 1984, s. 14 n.

⁵⁰ Bistrický J. 1979, s. 113 n.

pozdněrománské přestavbě.⁵¹ Podobná hradní area vznikala i při pozdněrománské přestavbě jiných přemyslovských ústředí, vzniklých v obdobných formách s předhradím, ve Znojmě a Bitově ovšem s tím rozdílem, že do ní bylo pojata i předhradi s bývalým velkofarním kostelem.

Při pochopení Nového hrádku jako pozdněrománského olomouckého hradu bylo by možno v duchu Richterova výkladu listiny z r. 1213, dle níž dostaly jeptišky nově usazené u sv. Petra mj. „insuper quamdam aream adiacentem claustru in Nowy gradek que extenditur usque in Morawam“ interpretovat termín „claustrum“ jako kanovníckou kapitolu u biskupského dómu. Potíže by nečinil přívlastek „nový“, popřípadě ani výraz „claustrum“, neboť stavební komplex kolem ambitu byl určen také kapitule. Zdá se však, že povaha celého biskupského darování neukazuje ani v jednom případě na vlastní olomoucký hrad, jak usuzoval Richter z obratu „in fine eiusdem civitatis“,⁵² nýbrž na blízké okolí Olomouce. Dotyčný pozemek, táhnoucí se „až k řece Moravě“, by pod strmým hradským opyšem sotva přiléhal k řece Moravě, nýbrž k jejím vedlejším ramenům, obtékajícím již v době předměstské hradskou ostrožnu, jejichž názvy známe z období počátků města.⁵³

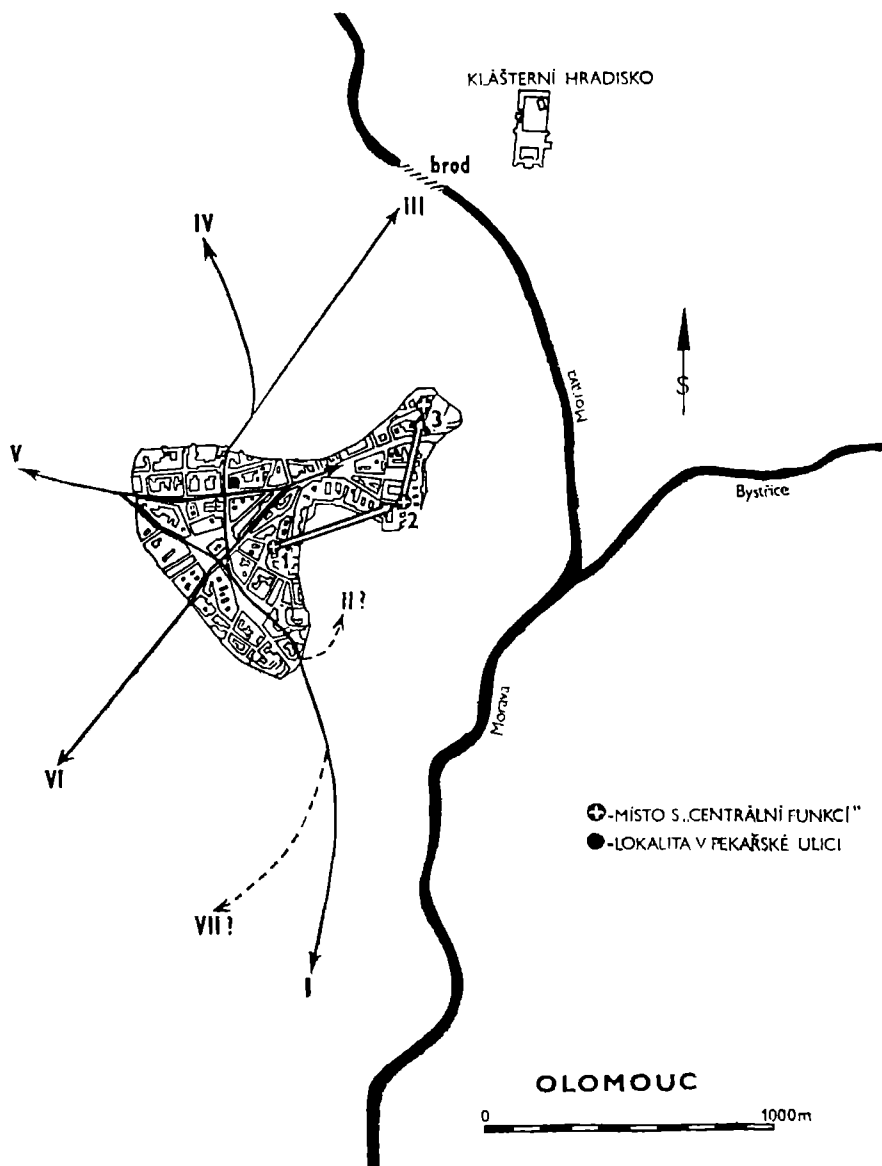
Vodopis olomouckého okolí z období vzniku města, zachycující zřejmě ještě starší stav, obsahuje zfalšovaná listina pro klášter Hradisko ze 3. čtvrtiny 13. věku (CDB IV, č. 17), vzniklá v souvislosti s počátky městské lokace, popřípadě snad již k r. 1235.⁵⁴ Podle tohoto vodopisu počínal hlavní tok Moravy (směrem na sever) od místa zvaného „Pregem“ (item flumen magnum, quod Moraua dicitur, incipit a loco, qui vulgariter dicitur Pregem). Od tohoto místa vytékala také jakási přechodná voda z Moravy níže proti klášteru na východ, zvaná Hájecká struha, na níž byl klášterní mlýn (item a loco predicto, qui Pregem dicitur, fluit quidam transitus aque de Moraua inferius versus claustrum ad plagam orientalem qui dicitur Hageczka struha, super quem est situm

⁵¹ Srov. Kordiovský E. 1972: *Počátky Břeclavi ve světle historických pramenů*. Mlavaný kraj 8, č. 5, s. 4 n. Richter považoval věž olomouckého hradu za bergfrit k ochranně domnělé branky mezi věží a biskupským palácem, což zatím nebylo ověřováno.

⁵² Citovaný obrat upřesňuje polohu darované zahrady, v pořadí za darem lánu v blízkém Řepšíně (k sousednímu Hejčinu později sahaly městské zahrady). Kdyby byl pojem „civitas“ v této listině z r. 1213 míněn olomoucký hrad, bylo by spíše užito obratu „in civitate“ nebo „in castro“. Nelze-li listinu podezřívát jako falzum, je patrně významným dokladem užití pojmu „civitas“ pro označení celé předměstské aglomerace. Dílčence mezi vlastním olomouckým hradem („ad castrum Olomucense“) a „civitas Olomuch“ jakožto podhradím je ostatně vyjádřena i v listině, datované do r. 1206—07 (CDB II, č. 60), i když listina sama v dochované podobě snad vůbec vydána nebyla.

⁵³ Jak plyne z falza 3. čtvrtiny 13. století (CDB IV, č. 17), věcně a místně však správného, jak poznal už Nešpor, byla hradská ostrožna od severu a východu obtékána vodním pramenem zvaným Moravice a vlévajícím se až do toku Žesniku, spojujícího Moravu s Bistřicí, zatímco hlavní tok Moravy počínal (směrem na sever) až od kláštera Hradisko (viz níže). Ještě úžeji obtékala Olomouc r. 1271 doložená struha „Běldlo“, související však asi až s počátky města. Na jedné z vodních struh, obtékající Olomouc od jihu, ležel i mlýn biskupské kurie, představující další biskupský dar augustiniánkám r. 1213. Mlýn, zvaný později svatojakubský (podle nového kostela augustiniánek) byl r. 1262 předán k emfyteutickému užívání měšťanu Jindřichovi (molendinum sub monte s. Petri. CDM V, č. 361). Již r. 1203 existovalo mezi vodními rameny jihovýchodně hradu území vsi Ostrovy, darované tehdy údajně Konstancíí klášteru Hradisku.

⁵⁴ Srov. Sebánek J. — Dušková S. 1952: *Kritický komentář k moravskému diplomatickému prameni*. Praha, s. 102 n. Vzhledem k přesnému popisu hranic vznikla listina nepochybně v klášteře Hradisko.

II. Olomouc. *Rekonstrukce průběhu komunikací v době předměstské.* Podle J. Bláhy.

molendinum ecclesie predictae).⁵⁵ Na jihovýchodě asi Hájecká struha ústila dříve do říčky zvané Žesník (Seznik, Sečtná), obtékající z východu klášter Hradisko, jejíž soutok s vlastním pokračováním toku Moravy a se západním ramenem Moravicí se nacházel východně od olomouckého hradu.⁵⁶ Již v 17.

století neidentifikovatelný Žesník byl v nomenklatuře 13. století považován zřejmě za pokračování toku Moravy, neboť se udává, že teče mezi klášterem Hradisko a vsí Předmostí, pod mostem (zemské cesty z města na východ) a spojuje se s řekami Moravou a Bistřicí (qui fluit sub pontem et coniugitur fluminibus Moraue et Bistrice per descensum).⁵⁷ Mezi názvy klášterních luk pod klášterním mlýnem „inter claustrum et castrum circa flumen predictum Seznic“, táhnoucích se až k řečenému mostu, uvádí se mj. i pomístní název „Za brodem“.⁵⁸

Výraz „Pregem“ interpretoval Richter jako „práh“ na řece Moravě, vytvořený vybihajícími masivem vyvýšeniny s klášterem Hradisko. Takový práh, rozmělnující tok řeky, který zde následkem toho vytvářel výraznější ohyb, byl ověřen v r. 1983 geologickým průzkumem asi 250 metrů západně od skalního výchozu, na němž je situován klášter Hradisko. Je součástí masívu olomouckého kopce i Hradiska, tvořeného kulmskými horninami. Proto oprávněně soudí J. Bláha, že v tomto směru lze pod sedimenty předpokládat pevné podloží a relativně schůdný terén, a rekonstruuje zde původní průběh zemské stezky od Olomouce na východ přes zmíněný práh — nejstarší olomoucký brod.⁵⁹ Nedávný archeologický objev důležité předměstské osady v prostoru Pekařské ulice objasňuje smysl vyústění této staré dálkové cesty ze severní části pozdějšího města,⁶⁰ jehož reliktem byla nepochybně tzv. Rohelská brána.⁶¹ Na existenci klíčového olomouckého brodu v místech „prahu“ Moravy by dále ukazovala okolnost, že v českém překladu citovaného falsa, pořízeném v 16. století v klášteře Hradisko⁶² je pomístní název „Pregem“ předkládán jako „Přijem“. Uvá-

⁵⁵ Jde o „přestupnou“ vodu z Moravy do vedlejšího koryta nebo o vodu, která se přecházela? U klášterního mlýna na „Hájecké“ (od 15. století „klášterské“) struze při jejím vyústění z Moravy byl most cesty z Olomouce do kláštera. V listině se dále popisují klášterní majetky „sub eodem claustro et inter Morauam et iam dictum transitum aque“. Srov. r. 1466: ut ipsi molendino suo ab antiquo constructo immediate sub monasterio iuxta ripam et fluvium transeuntem ex flumine Moravia, dictum vulgariter Klassterska Struha . . . (SOA Brno, E 55, sign. M 1).

⁵⁶ Takto lokalizuje Žesník i Nešpor V. 1936, s. 13.

⁵⁷ Dle českého překladu listiny se Seznic (Sečtná) skonává v řece Bistřici. Tok Žesniku nezachycují ani mapy okolí Olomouce ze 17. a počátku 18. století (SOA Brno, E 55, IV M 8 56/6d, M 8/2a, M 8/1, M 8/3).

⁵⁸ Při sporu o hranici kláštera a předměstské vsi Hodolany r. 1280 (CDM IV, č. 178) se mluví o ostrovech u klášterních mostů (inter insulas circa pontes claustris prefati). Jakýsi ostrov na řece Moravě darovalo město správci mostů Walterovi.

⁵⁹ Bláha J. 1984a: *Příspěvek k otázce topografického vývoje a postavení Olomouce v 10.—11. století*. In: *Sborník Okresní archiv v Olomouci 1984*. Olomouc, s. 147 n. Území severně od města a západně od kláštera Hradisko bývalo ještě v 16. století zaplavováno, avšak sedláci, vozíci si tehdy nevěsty z pravého břehu na levý a chtějíce se vyhnout placení „čechelného“ pod hradem, jezdili přes „bahna hejčínská“ (srov. Nešpor V. 1936, s. 13).

⁶⁰ Bláha J. 1984b: *Časně slovanská osada v Olomouci a počátky řemeslnicko-kupeckého podhradí*. *Archaeologia historica* 9, s. 133 n., obr. 3 a 4; Bláha J. 1985: *Několik poznámek ke genezi a významu raně středověké Olomouce*. *Archeologické rozhledy* 10 (v tisku).

⁶¹ Přemostění vodních ramen před Rohelskou branou je patrné ještě na mapách 17. století (SOA Brno, E 55, IV M8/2a, E 6 pl. 6). Nad nejasným smyslem Rohelské brány ve středověkém městě se pozastavoval již Richter V. 1959, s. 130, 132. Ve směru staré cesty z Olomouce k původnímu brodu ležela podle plánu z r. 1743 také ulicová ves Lazce (Lazy) na ostrově severně města, uváděná r. 1239 jako zeměpanský dar (CDB III, č. 214).

⁶² SOA Brno, Cerr. II, 121, fol. 3.

žíme-li, že klášterní překladatel, vycházející z původnější listiny než z oné nám dnes dochované, znal místopis z vlastní autopsie, můžeme spolu s J. Bláhou považovat topikum „Příjem“ za stopu někdejšího vybírání poplatku (cla) v místech zdejšího brodu na „polské cestě“ z doby předměstské. Na základě některých analogií lze dále předpokládat, že k ochraně této důležité zemské celnice stávala v jejím okolí zeměpanská fortifikace. Tak tomu bylo např. v Ústí n. L., kde k ochraně celnice doložené r. 1057 vzniklo opevnění, uváděné ještě r. 1283 jako „castrum“ a r. 1475 jako „Hradyszcz“, nebo v saském Pegau, kde Wiprecht Grojčský založil v l. 1091—92 benediktinský klášter a v sousedství kurii s kaplí k zajištění a ostraze přechodu dálkové cesty přes Elsteru.⁶³ Rekonstruovaný olomoucký brod byl tedy předchůdcem pozdějšího, jižněji situovaného mostu, vzniklého až po založení města na nové cestě od Hradské brány.⁶⁴ O existenci archeologicky zatím neznámého opevnění u starého brodu a o jeho původu přinejmenším z 11. století nelze pochybovat: již proto, že podle něho obdržel jméno blízký klášter Hradisko, založený r. 1078.⁶⁵ Jak známo, věděla o existenci jakéhosi knížecího hradu či hrádku v blízkosti kláštera již středověká klášterní analistika i renesanční humanisté.⁶⁶ Richter spatřoval v této neznámé lokalitě velkomoravského předchůdce přemyslovského hradu Olomouce, k čemuž ho vedl mj. předklášterní původ kostelů sv. Štěpána a sv. Michala, jejich situování „extra muros monasterii“ i tehdejší příznačné zakládání klášterních provizorií při svatyních starších hradišť.

Vrátíme-li se nyní k problematice výkladu Nového hrádku v listině z r. 1213, lze vyslovit jako pracovní hypotézu dosud neuváženou možnost jeho lokalizace ke klášteru Hradisko a jeho ztotožnění se zdejším zeměpanským opevněním. Tato lokalizace by také lépe odpovídala citovanému daru pozemku mezi řekou Moravou a „klaustrem“, jímž lze rozumět klášter Hradisko. Přívlastek „nový“ by bylo nutno chápat tak, že hrádek byl obnoven, což by bylo ještě v době předměstské pochopitelné. Nelze ovšem zcela vyloučit ani to, že „klaustrem na Novém hrádku“ mohl být míněn i samotný klášter Hradisko po opevnění vnějším příkopem a valem, a to jako opozitum ke staršímu knížecímu opevnění.⁶⁷ Poněkud překvapivé by se mohlo při takovém výkladu jevit biskupské

⁶³ Srov. Bláha J. 1984b, s. 140; Bláha J. 1984a, s. 149.

⁶⁴ Pod hradem u mostu se vybíralo mýto, „ungelt“ (tržní poplatky), zvláštní mýto „čechel-né“ a mostné. Ve 14. století získalo mýto i ungelt od zeměpána město.

⁶⁵ Ve falzu k r. 1126 se klášter nazývá „in Gradisch“, 1225 se uvádí „castrum in Gradist“ (CDB I. č. 110; CDB II, č. 279).

⁶⁶ K založení kláštera došlo podle klášterní analistiky „in loco, ubi Juditae arx constructa erat... in coenobium celeberrimum, quod modo Gradicense vocatur“. Podobně fabulace o kněžně Duraně a mnichu benediktinského kláštera může mít reálný základ alespoň ve zmínce o jakési lávce či přechodu mezi klášterem a hradem „in pedulo sive ambulacro, per quod ab arce Olomucensi dux devotionis gracia ad monasterium se conferebat“. Vzdálenost mezi klášterem a předpokládaným knížecím hrádkem u brodu musela být malá. Ještě G. Sibutus zmiňuje ve své básni vydané r. 1528 královské opevnění předcházející klášteru benediktinů, které je však nyní v držení premonstrátů (srov. Bláha J. 1984a, s. 148).

⁶⁷ Srov. pozn. 65. R. 1197 byl nově svícen hlavní klášterní kostel, v l. 1216—23 byl údajně vybudován velký hospital a opatský dům a po tatarském vpádu 1241 klášter včetně hlavního kostela (konsekrovaného 1257) obnoven, dostavěn a opevněn zdí a příkopem (Richter V. 1959, s. 45; Nešpor V. 1936, s. 22). Není proto vyloučeno, že vnější opevnění kláštera bylo součástí jeho pozdněrománské přestavby, zahájené již na sklonku 12. století. Ještě na prospektech z konce 17. věku (SOA Brno, B 11, H 105, C) je patrný na východním vnějším náspu za vodním příkopem kláštera malý, podélný, pů-

vlastnictví darovaného pozemku. Z klášterní analytiky však víme, že bezprostřední okolí kláštera bývalo starým biskupským majetkem, z něhož získal klášter již za Zdika výměnou za kostel sv. Mořice s příslušenstvím oba klášterní kostely a štěpnici, spojenou pak s konventní zahradou.⁶⁸

Záhadný „Hrádek“ či „Hradec“ objevuje se v bližší souvislosti s Olomoucí pravděpodobně ještě v dalších třech listinách, analyzovaných Bistříckým a pocházejících z let 1233, 1239 a 1251 (CDB III, č. 29, č. 214. CDB IV, č. 211), z nichž na první dvě poukázal v tomto smyslu již V. Pinkava.⁶⁹ Protože pozemky Hrádku (Hradce) jsou od majetků vlastního olomouckého hradu výslovně odlišovány, je souvislost s olomouckým hradem vyloučena. Hrádek měl — jak z listin plyne — ještě v 1. polovině 13. věku v okolí Olomouce vlastní pozemky, jimiž tehdy disponoval zeměpán⁷⁰ a zeměpanského hospodářskofiskálního úředníka (vilika-vladaře, připomínaného rovněž v listině z r. 1239). V r. 1233 měl Hrádek v držení, resp. byl zde kastelánem jistý Albert, nejde-li ovšem v tomto případě o Hradec u Opavy. Zánik lokality lze důvodně spojit se založením města, které přineslo také zrušení staré cesty přes původní brod, čímž fortifikace pozbyla svoji funkci. Mohl k němu přispět i tatarský vpád. Oblast staré cesty mezi Olomoucí a původním brodem, k němuž situujeme Hrádek, byla v době předměstské v majetku královské komory.⁷¹

III. *Původ jména Olomouc.* Při pohledu do novější literatury, ostatně nepřinášející v tomto ohledu uspokojivá řešení, neubráníme se dojmu o pochybnostech autorů, že se Richter mylil, když vycházel ze složeného tvaru Olomút a jeho etymologického smyslu „ten, jenž kalí pivo“, jakožto atribut předkřesťanského božstva pak „ten, jenž dává kvasit pivo“. Dnes, kdy je staroslovanská sídlištní kontinuita v Olomouci archeologicky prokázána, nabývá tato zdánlivě kuriózní hypotéza opodstatnění i z dalších aspektů. Z etymologického šetření nomenklatury staroslovanských ústředí lze zásadně rozlišit dva horizonty: Starší („mýtický“) a mladší (10.—11. století), náležející již přemyslovským hradištím, pro který jsou příznačné osobní názvy dokládající již konstituovanou knížecí moc. „Mýtický horizont“ má však výhradně neosobní, adjektivní nomenklaturu rázu oslavných epitet stejného druhu, jaká byla zjištěna u vývojových fází společnosti, v nichž ještě nedošlo k úplné personifikaci kultovních představ a vzniku autoritativní moci (například archaické Řecko nebo pohanské Prusy). Vlastním jménům božstev tedy předcházela „Eigenschaftsworte“ (například

vodně farní kostel sv. Štěpána, zbořený v l. 1721—32, jehož poloha je v klášterních diářích líčena jako „in vallibus, in vallo monasterii, extra muros monasterii“ (srov. Richter V. 1959, s. 43 n.). Svatyně, nepochybně ještě předklášterního původu, byla však zřejmě situována na skalisku (vedle ní byl hřbitov a lom kamene) a do valu byla začleněna až dodatečně. Je k ní možno vzláhnout zprávu o obdarování Parduse z Horky r. 1271 (CDM IV, č. 48) — „capelle beati virginis Mariae necnon ecclesie sancti Stephani in Gradisch“.

⁶⁸ Z toho již Richter V. 1959, s. 45, 47, usuzoval, že šlo o původní majetek olomoucké církve z 10. století, jejímž dědicem byl velkofarní, později biskupský kostel.

⁶⁹ Pinkava V. 1910: *O založení kláštera Hradisko u Olomouce*. *Casopis Matice moravské* 34, s. 55 n.

⁷⁰ Pozemky v Drozdovicích (dnešní Prostějov?), Moravské Hůzové, Tovefi, Odrličích (dnešní Senička).

⁷¹ Ves Lazy daroval zeměpán r. 1239, ostrov Lazce v meziříčí Moravy a Moravice „ad cameram nostram Olomucensem spectantem“ daroval král r. 1298 olomouckým klariskám s dalším příslušenstvím.

Apollon byl dříve také „nemoc odvracející“), z nichž se později vyvinuly atributy osobního božstva. Pojem byl starší než jeho sepětí s konkrétními osobními bohy i když jména bohů mnohdy vyrostla z kořene téže představy.⁷² Ve staroslovanském prostředí byly názvy ústředních aglomerací, podobně jako nejstarší známá složená jména knížat, odvozeny z kultovní sféry (například kult slunce, živlů, kultovní zvířata a obřady). Uvážíme-li význam chmeloviny jako alkoholického rituálního nápoje starých Slovanů (mj. též pici rohy v rukou slovanského božstva), pocházel by Richtrem navržený výklad názvu Olomouc z 8.—9. století. Rybakov ve své studii o pohanských symbolech v ruských ornamentálních motivech 12. století⁷³ podal ikonografické doklady vyobrazení fází vzrůstu chmele jakožto sakrální rostliny Slovanů a rituálního pití chmeloviny. Pití extraktů chmele, provozované zejména při svatebních ceremoniích, jež byly původně součástí mýtu jarního novoročí, nomenklaturně souviselo s indoevropským kořenem hmel-homa (srov. humulus, humle, humeli, homlak apod.; homa je dle Rybakova parafrází k indoevropskému soma). V této souvislosti by nepřekvapoval výraz Holomunc v listině pro kroměřížské johanity, jež vznikla před r. 1238.⁷⁴

BEMERKUNGEN ZUR PROBLEMATIK DER ROMANIK IN OLMÜTZ

I. Die Funktion und die Datierung des romanischen Domkirchen-Baukomplexes. Der Baukomplex ist als ein Bischofspalast samt den dem Domkapitel bestimmten Bauteilen zu klassifizieren. Seine spätromanische Datierung kann auch anhand einer Analyse des geometrischen Elements des Schleifenbandes in der Dekoration der Palastfenster, das normandischer Herkunft ist, unterstützt werden. Dieses Faltmotiv findet man rund um 1180 in Regensburg (St. Jakob) und unter seinem Einfluß auch später ableitend in der Architektur des österreichischen Donaubeckens in der 1. Hälfte des 13. Jahrhunderts. Die Entstehung des Palastes erst im Zusammenhang mit dem spätromanischen Umbau der Burg (1204—07) kann auch aufgrund weiterer historischen, kunsthistorischen und archäologischen Erkenntnissen unterstützt werden.

II. Die Olmützer Neuburg (Nový hrádek). Die Neuburg konnte in Olmütz nur eine spätromanische Burg bedeuten. Es kann aber angenommen werden, daß es sich um bisher unbekannte Fürstenfortifikation am Ufer des Marchflusses in der Nähe des im Jahre 1078 gegründeten und nach ihr benannten Klosters Hradisko (Burgstall) gehandelt hat. Diese Fortifikation stand möglicherweise mit der hiesigen ursprünglichen Olmützerfurt aus der Vorstadtzeit im Zusammenhang.

III. Die Herkunft des Namens Olmütz. Die von V. Richter stammende Auslegung, der die Form „Olo-müt“ (im Kultussin „der, der das Bier gären läßt“) zugrundegelegt ist, kann auch aufgrund anderer Gesichtspunkte unterstützt werden. Der „mythische“ Gesichtskreis der Nomenklatur der altslawischen Zentrallstellen (8.—9. Jh.) ist eben durch unpersönliche Adjektivnamen eines Feierepithetaschlages gekennzeichnet. In diesem Zusammenhang kann auf Belege der Bedeutung des Hopfenbräus als rituellen, alkoholischen Getränkes der Slawen (hmel — homa — humulus) hingewiesen werden.

Übersetzt von L. K.

⁷² Srov. Usener H. 1929: *Götternamen*. 2. vyd. Bonn.

⁷³ Rybakov B. A. 1970: *Pagan Symbols in Russian ornamental motives of the twelfth century*. In: I. MKAS 5, s. 367 n.

⁷⁴ Kristen Z. 1957: *Imunitní listina markraběte Přemysla pro majetek kroměřížského johanitského špitálu ve Vážanech*. In: Sborník VSP, Historie IV, s. 36 n.